

Сосєдко Г.С.

*Східноукраїнський національний університет
ім. В. Даля (Україна, м.Сєверодонецьк),
аспірантка кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності*

УЯВА В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ: НОВАТОРСЬКИЙ ПІДХІД Х. УАЙТА

До відносно недавнього часу питанню про роль уяви в історичному пізнанні, – як, втім, і питанню про роль уяви в науковому пізнанні взагалі, – належної уваги в філософії науки не приділялося.

Уява, як про це говорять і безліч значень відповідного слова, являє собою складний та далеко ще не прояснений в деталях психічний процес, який призводить до появи у свідомості нових образів на основі переробки матеріалу минулих «сприйняття». Так, наприклад, образ того чи іншого героя оповідання, суто літературного або наукового, історичного, є результатом з'єднання багатьох рис різних людей або ж рис однієї і тієї ж людини, представленої в різних описах, в єдиний образ [2].

Уява присутня у будь-якій людській діяльності, оскільки вона завжди передусє поданням мети, яка повинна бути за допомогою її досягнута.

Кінцевим джерелом образів уяви завжди є образи сприйняття предметів та явищ дійсності. Однак, говорячи про дійсність, слід відразу ж підкреслити, що суб'єкт сприйняття і уяви сам є частиною цієї дійсності. Уява завжди означає певний відліт думки від того, що було сприйнято; саме так і з'являються кентаври, русалки, лісовики, барабашки, непізнані літаючі об'єкти (НЛО) і т.п.

З теоретико-пізнавальної і логіко-методологічної точки зору в переробці уявлень в уяві можна розрізнити дві сторони:

- 1) аналіз – виділення в цілісному образі сприйняття окремих елементів, ознак або властивостей предметів або явищ та окремих відносин (сторін відносин та взаємозв'язків) між предметами або явищами;
- 2) синтез – об'єднання якихось із виділених раніше елементів, ознак або властивостей предметів або явищ і відносин між предметами і / або явищами.

Активність уяви проявляється в розсуді істотної подібності між предметами або явищами, які більш-менш істотно відрізняються один від одного. При цьому уява, очевидно, спирається на вже наявні знання.

Разом з тим, всі притаманні тій чи іншій людині біологічні і психічні, так само як і соціокультурні, особливості, як позитивні, так і негативні, з точки зору продуктивності образів і їх адекватності дійсності, теж беруть участь в уяві. Уява – необхідна частина мислення, але воно, очевидно, вимагає критичної перевірки з боку логічного компонента мислення, а в кінцевому рахунку, разом з результатами позитивного мислення, воно перевіряється практикою [2].

З одного боку, значимість ролі уяви в пізнанні, мабуть, більшості філософів науки представлялася настільки само собою зрозумілою, що про це нібито й не варто було міркувати і багато говорити. З іншого боку, поняття «уява» в рамках сформованої в середині XX століття парадигми виявлялося дуже багатозначним і ніби створювало деяку множину омонімів, кожен з яких мав власне сімейство споріднених понять.

Взагалі кажучи, в сучасній зарубіжній (західній) філософії поняттю «уява» і питанню ролі уяви в пізнанні пощастило більше. Починаючи з книг Ж.-П. Сартра «Уява: психологічний аналіз» (1936 г.) і «Психологія уяви» (1940 г.) і по теперішній час вийшла велика кількість робіт психологічного і філософського характеру [3].

Однак вперше питання про роль уяви в історичному пізнанні, розглянутому, перш за все, з поетико-лінгвістичної сторони, було ретельно досліджено тільки в останній третині XX століття в роботах Х. Уайта. Найбільш повно його концепція викладена ним у книзі «Метаісторія: історична уява в Європі дев'ятнадцятого століття» (1973 г.). Основна ідея концепції Уайта полягає в тому, що робота історика та філософа, їх концептуальний аналіз та процедури пояснення та розповіді, а також подальша робота філософа, роздуми над проблемами історичної науки, – всьому цьому передують образи та припущення, що стосуються змісту та сенсу досліджуваних та описуваних історичних подій, що отримуються за допомогою свого роду поетичного прозріння або уяви [5, с. 14].

В концепції Уайта розроблена система понять, що відносяться до наступних тем філософсько-історичного пізнання: до структури історичного мислення з глибинною структурою історичної уяви, до процесу осмислення істотного зв'язку подій з точки зору єдиної історії,

до процесу подання структури розповіді та формування з її допомогою історичного оповідання як «оповідання особливого роду» [5].

На основі запропонованої системи понять Х. Уайтом розроблений історіографічний метод, який відрізняється від класичного. Такий метод успішно їм застосований для аналізу праць істориків та філософів історії XIX століття. Підкреслимо, що запропонована концепція обґрунтована Уайтом теоретичним та історіографічним дослідженням концептуальних (понятійних) та доконцептуальних дій рівня роботи історика по осмисленню та зв'язуванню подій в історії, здійснюваних, згідно Уайту, на основі глибинних поетико-лінгвістичних механізмів «квазітропів» історичної уяви як метаоснови понятійного рівня роботи історика [5].

Уайт дотримується, в основному, теорії канадського теоретика літератури Н. Фрая [4, с. 232-263], який виділяє чотири основні типи (форми) в стратегії осмислення та зв'язування подій в історію за допомогою сюжетного вибудовування:

- 1) лицарсько-романтичного;
- 2) трагедійного;
- 3) комедійного;
- 4) сатиричного.

Згідно концепції «світових гіпотез» [5], Уайт визначає чотири методи в стратегії осмислення і зв'язування подій в історію за допомогою формальної аргументації [5]:

1) «формізм» – деякого роду ідеалізм платоністичного типу, згідно з яким події представляються як конкретні втілення певних (ідеальних) форм та норм;

2) «механіцизм» – пошук причинних законів, які детермінують процеси, що виявляються в історичному полі;

3) «органіцизм» – апелювання до образу історичного процесу як деякого органічного цілого;

4) «контекстуалізм», тобто спосіб пояснення, при якому передбачається, що події можна зрозуміти та пояснити, помістивши їх в «контекст» нагоди.

Виходячи з деякого навмисного спрощення типології ідеологічних концепцій К. Мангейма [1, с. 7-276], Х. Уайт визначає чотири способи в стратегії осмислення та зв'язування подій в історію за допомогою ідеологічного підґрунтя [5]:

- 1) анархізм;
- 2) радикалізм;
- 3) консерватизм;
- 4) лібералізм.

Демонстрована в тексті комбінація (поєднання) одного з типів пояснення за допомогою сюжетного вибудовування подій в історії з одним з методів пояснення за допомогою формальної аргументації подій в історії і з одним з типів ідеологічного підґрунтя, визначається Уайтом як стиль історика-філософа [5].

А одним з найважливіших факторів, що впливають на можливість реалізації стилю як вищезгаданої комбінації типів та методів осмислення та зв'язування подій в історію, є вплив на концептуальний рівень історичного мислення його доконцептуального рівня. Він втілює схильність даного історика, дослідника та оповідача до того чи іншого стилю. Цей рівень, очевидно, в своїй основі багато в чому психофізіологічної властивості, описується Х. Уайтом [5] на феноменологічному рівні, за зразком поетичних тропів. Чотирма основними «квазітропами» є:

- 1) метафора;
- 2) метонімія;
- 3) синекдоха;
- 4) іронія.

Це види специфічних «глибинних структур» мислення, які визначають те, як даний вчений буде діяти на доконцептуальному та концептуальному рівнях. У них представлені психофізіологічні та соціокультурні особливості його творчої уяви.

Таким чином, Уайту вдалося значно просунутися у вивченні питання про роль уяви в історичному пізнанні, в тому числі щодо ролі уяви в поясненні. Проблема пояснення, як відомо, є однією з центральних проблем, якщо тільки не «самою центральною проблемою» філософії науки [5].

В даний час, коли з часу надрукування книги Х. Уайта пройшло майже тридцять років, багато фахівців в галузі філософії історичної науки, історіографи та деякі історики, оцінюють концепцію Уайта та запропоновану ним методику аналізу історичних та історіографічних текстів як значні досягнення, аж до затвердження, що їм було зроблено суттєве переосмислення філософських засад історії як науки.

Література:

1. Мангейм К. Идеология и утопия // Мангейм К. Диагноз нашего времени. М.: Юрист, 1994. С. 7-276.
2. Метлицкая З.Ю. Историческая наука и «лингвистический поворот». «Возможна ли объективность в истории?» (Обзор рецензий) // XX век: Методологические проблемы исторического познания: Сб. обзоров и рефератов: В 2 ч. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. отеч. и зарубеж. истории; Редкол.: А.Л. Ястребицкая (отв. ред.) и др. (Сер.: Социальные и гуманитарные науки в XX веке). Ч. 2. — М., 2001.
3. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Пер. с фр. М. Бекетовой. СПб.: Наука, 2001.— 320 с.
4. Фрай Н. Анатомия критики. Очерк первый // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX -XX веков. М.: Изд-во МГУ, 1987.С. 232-263.
5. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века / Пер. Е.Г. Трубиной, В.В. Харитонов. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002.

Токар Л.В.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
(Україна, м.Одеса),
асистент кафедри філософії*

СУДДЯ VS ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

Останнім часом в світі спостерігається тенденція захопленого ставлення щодо можливостей штучного інтелекту. І не дивно, коли суспільство досягло такого рівня розвитку в цьому напрямку: логічні структури у вигляді фреймів, семантичні мережі, – наука отримала нові можливості в моделюванні права. На науковому обрії з'явився «вогник надії» – за допомогою формалізації впорядкувати соціальні інститути. На заході почали інтенсивно обговорювати питання застосування штучного інтелекту в юридичній практиці.

Треба зазначити, що автор не є прихильником неолуддизму та не має негативного відношення до дослідження і впровадження штучного інтелекту в якості ще одного надпотужного засобу досягнення